

PROBATSIIYA NAZORATI OSTIDAGI SHAXSLARNING XULQ- ATVORINI BAHOLASH MEZONLARI VA TARTIBI

Qushboqov Shoxrux Xasan o'g'li

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi mustaqil izlanuvchisi

Xudoyorov Diyorbek Shoir o'g'li

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi kursanti, safdor

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17678074>

ARTICLE INFO

Received: 11th November 2025

Accepted: 12th November 2025

Published: 22nd November 2025

KEYWORDS

probatsiya nazorati, xulq-atvor baholash, Risk-Needs-Responsivity modeli, ijtimoiy reabilitatsiya, balli baholash tizimi, elektron bilaguzuk, ijtimoiy-psixologik portret, muddatidan avval ozod qilish, E-Probatsiya, qayta jinoyatchilikning oldini olish.

ABSTRACT

Maqolada O'zbekiston Respublikasida probatsiya nazorati ostidagi shaxslarning xulq-atvorini baholashning nazariy-huquqiy asoslari, amaldagi tartib-qoidalari va takomillashtirish yo'nalishlari chuqur tahlil qilinadi. "Probatsiya to'g'risida"gi Qonunning 27-29-moddalari va 2025 yil statistik ma'lumotlari (87 685 nafar nazoratdagi shaxs, 78 % to'liq tuzalish ko'rsatkichi, 10 ishga joylashtirish tadbirlari va boshqalar) asosida baholash jarayonidagi subyektivlik muammolari ko'rsatib o'tiladi. Xalqaro Risk-Needs-Responsivity (RNR) modeliga asoslangan 100 ballik standartlashtirilgan baholash tizimi taklif etilib, majburiyatlarni bajarish (40 ball), ijtimoiy moslashuv (30 ball), huquqiy intizom (20 ball) va psixologik-motivatsion holat (10 ball) kabi to'rt blokdan iborat mezonlar batafsil bayon qilinadi. Baholashning uch bosqichli (dastlabki, davriy, yakuniy) tartibi va "E-Probatsiya" axborot tizimida avtomatik baholash modulini joriy etish zaruriyati asoslanadi. Taklif etilgan choralarda probatsiya tizimining samaradorligini oshirish va qayta jinoyatchilikni kamaytirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida probatsiya nazorati tizimining joriy etilishi mamlakat jazoni ijro etish sohasidagi eng muhim insonparvar islohotlardan biri bo'ldi. 2019-yil 30-dekabrda O'RQ-595-son "Probatsiya to'g'risida"gi Qonun[1] probatsiya nazoratini jazo o'tashning alternativ shakli sifatida belgilab, asosiy maqsadni – shaxsning jamiyatga qaytishi, ijtimoiy reabilitatsiyasi va qayta jinoyat sodir etish xavfini minimallashtirish deb e'lon qildi. Bugungi kunda ushbu maqsadlarga erishishda probatsiya xizmati xodimlari oldida turgan eng dolzarb vazifa – nazorat ostidagi shaxslarning xulq-atvorini doimiy, ob'ektiv, ilmiy asoslangan va standartlashtirilgan baholashni yo'lga qo'yishdan iborat. Chunki baholash natijalari nafaqat individual reabilitatsiya dasturlarini shakllantirishda, balki sudning muddatidan avval ozod qilish, jazo turini o'zgartirish yoki qo'shimcha cheklovlar joriy etish to'g'risidagi qarorlarida ham asosiy dalil hisoblanadi.

2025-yil 1-noyabr holatiga ko'ra, respublika bo'yicha probatsiya hisobida jami 87 685 nafar shaxs turibdi[2]. Ushbu shaxslarning tarkibi quyidagicha:
muddatidan avval shartli ozod etilganlar – 31 069 nafar;
axloq tuzatish ishlariga hukm qilinganlar – 27 052 nafar;
ozodlikni cheklash jazosini o'tayotganlar – 18 521 nafar;
muayyan huquqdan mahrum qilish jazosiga tortilganlar – 9 195 nafar;
shartli hukm asosidagi sinov muddati – 1 734 nafar;
majburiy jamoat ishlari – 114 nafar;

jazoni ijro etish muassasasidan ozod etilgan voyaga yetmaganlar – 8 nafar.

Shu davr mobaynida probatsiya xizmati tomonidan katta hajmdagi ijtimoiy-reabilitatsiya ishlari amalga oshirildi:

78 932 nafar shaxsga ijtimoiy-psixologik portret tuzildi;

2 768 nafari kasb-hunarga o'qitildi;

“Ishga marhamat” tadbirlari doirasida 2 597 marotaba o'tkazilgan ishga joylashtirish tadbirlari natijasida 10 142 nafari doimiy ishga joylashtirildi;

4 532 marotaba davra suhbatlari va shaxsiy uchrashuvlar o'tkazilib, 25 351 ta masala bo'yicha huquqiy yordam ko'rsatildi (shu jumladan, 18 874 nafarga huquqiy maslahat, 2 160 nafarga ID-karta olishda, 4 245 nafarga ijtimoiy yordam, 35 nafarga pensiya, 22 nafarga nafaqa olishda yordam berildi);

nazorat ostidagi shaxslarning 68 132 nafari yoki 78 foizi to'liq tuzalish yo'lga o'tgan deb baholandi[2].

Bu raqamlar probatsiya tizimining katta hajmdagi samarali faoliyatini ko'rsatadi. Biroq, shu bilan birga, jazo o'tashdan bo'yin tovlagan 6 888 nafar shaxsning o'talgan jazo muddati boshqa turga almashtirilgani, qidiruvda bo'lgan 1 532 nafardan faqat 675 nafari (shu jumladan probatsiya xodimlari tomonidan 394 nafari) ushlangani xulq-atvor baholashning hozirgi holatida jiddiy kamchiliklar borligini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, baholash jarayonining sub'ektivligi va standartlashtirilmaganligi tufayli bir xil holat turli viloyatlarda turlicha baholanishi mumkin.

Probatsiya nazoratidagi shaxslarning huquq va majburiyatlari Qonunning 27–29-moddalarida batafsil belgilangan[1]. 27-moddada shaxslarning 10 dan ortiq asosiy huquqi, jumladan:

o'z huquq va majburiyatlari, cheklovlar va jazo o'tash tartibi haqida to'liq axborot olish;

tibbiy yordam olish;

mehnat qonunchiligiga muvofiq xavfsiz mehnat sharoitlari, ish haqi, ta'til va dam olish huquqi;

pensiya va ijtimoiy nafaqa olish;

probatsiya xodimlari harakatlari ustidan shikoyat qilish huquqi ko'rsatilgan.

28-moddada majburiyatlar ro'yxati keltirilgan:

sud cheklovlariga qat'iy rioya qilish;

probatsiya xodimining qonuniy talablarini bajarish;

ijtimoiy moslashuv dasturlarida faol ishtirok etish;

majburiy tibbiy ko'riklardan o'tish;

elektron bilaguzukni yechmaslik va uning ishga yaroqliligini ta'minlash.

29-moddada esa majburiyatlarni buzganlikning huquqiy oqibatlari – intizomiy jazo choralaridan tortib, jazo turini qayta ko'rib chiqishgacha – aniq belgilangan. Aynan shu moddalar xulq-atvor baholashning huquqiy asosini tashkil etadi.

Hozirgi amaliyotda baholash asosan probatsiya xodimining shaxsiy kuzatuv, suhbatlari va yozma hisobotlariga tayanadi. Biroq, bir xodim o'rtacha 80–120 nafar shaxsga xizmat ko'rsatayotgani, hujjatlarning ko'pligi va baholash vositalarining standartlashtirilmaganligi sababli natijalar ko'pincha sub'ektiv tus olmoqda. Xalqaro tajribada (Buyuk Britaniya – OASys, Kanada va AQSh – LSI-R, Yevropa Ittifoqi – Risk-Needs-Responsivity modeli) keng qo'llaniladigan ilmiy asoslangan baholash vositalari O'zbekistonda hali to'liq joriy etilmagan[3][4].

Risk-Needs-Responsivity (RNR) modeli[3] risk (qayta jinoyat xavfi), ehtiyojlar (reabilitatsiya uchun zarur yordam) va javob berish qobiliyati (shaxsga mos choralar) tamoyillariga asoslanadi. Ushbu modelni O'zbekiston sharoitiga moslashtirib, milliy baholash vositasini ishlab chiqish zarur.

Taklif etilayotgan baholash tizimi quyidagi to'rt blokdan iborat bo'lib, jami 100 ballik tizimda amalga oshiriladi:

Majburiyatlarni bajarish darajasi (40 ball)

Chaqiruvlarga o'z vaqtida kelish (har bir o'tkazib yuborish –5 ball)

Sud cheklovlariga rioya qilish (joyni o'zgartirmaslik, spirtli ichimlik iste'mol qilmaslik)
Elektron bilaguzukning buzilmaganligi
Majburiy tibbiy ko'riklardan o'tish
Ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlari (30 ball)
Doimiy yashash joyi va ro'yxatga olish
Oilaviy ahvolning barqarorligi
Ish bilan ta'minlanganlik yoki kasb-hunar o'qitishda ishtirok etish
Ijibiy ijtimoiy aloqalar
Huquqiy intizom va xulq-atvor dinamikasi (20 ball)
Yangi ma'muriy yoki jinoiy huquqbuzarliklarning yo'qligi
Spirtli ichimlik va giyohvand moddalardan voz kechish
Psixologik-motivatsion holat (10 ball)
Jinoyat uchun pushaymonlik darajasi
Jamiyatga qaytish istagi
Baholash natijalari:
85–100 ball – yuqori tuzalish darajasi (muddatidan avval ozod qilish taklifi);
70–84 ball – o'rtacha tuzalish (nazoratni davom ettirish);
70 balldan past – past tuzalish (qo'shimcha cheklovlar taklifi).
Baholash jarayoni uch bosqichda tashkil etiladi:
Dastlabki baholash – nazoratga olingan kundan boshlab 14 kun ichida;
Davriy baholash – har 3 oyda bir marta;
Yakuniy baholash – nazorat muddati tugashidan 30 kun oldin.
Jarayonni raqamlashtirish – “E-Probatsiya” axborot tizimida avtomatik ball hisoblash va risk darajasini vizual ko'rsatish moduli joriy etilishi lozim[5].
Xulosa qilib aytganda, probatsiya nazorati ostidagi shaxslarning xulq-atvorini baholash mezonlari va tartibini takomillashtirish quyidagi choralar orqali amalga oshirilishi zarur:
RNR modeliga asoslangan milliy baholash vositasini 2026-yilgacha ishlab chiqish va tasdiqlash;
“E-Probatsiya” tizimida avtomatik risk baholash modulini ishga tushirish;
Probatsiya xodimlarini xalqaro standartlar bo'yicha o'qitish;
Baholash natijalarini sud xulosalarida majburiy ko'rsatish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining “Probatsiya to'g'risida”gi Qonuni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. – 30.12.2019, № O'RQ-595.
2. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Probatsiya xizmati boshqarmasining 2025-yil 9 oylik faoliyati to'g'risidagi rasmiy statistik ma'lumotnoma // IIV ichki hujjati, 2025-yil noyabr.
3. Andrews D.A., Bonta J., Wormith J.S. The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model // Criminal Justice and Behavior. – 2011. – Vol. 38, No. 7. – P. 735–755. <https://doi.org/10.1177/0093854811406356> (Scopus, Web of Science).
4. Taxman F.S. Risk, Needs, Responsivity: Rethinking the Equation // Criminology & Public Policy. – 2015. – Vol. 14, No. 1. – P. 71–85. <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12116> (Scopus).
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 12-apreldagi 154-son qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 13.04.2023.